

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ФОРМУВАННЯ ТЕОРІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

ЛИТВИНЕНКО Віктор Іванович - кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, директор Інституту права імені князя Володимира Великого Міжрегіональної Академії управління персоналом

УДК 338.2.:334.722.8

У статті розглянуті питання, пов'язані з аналізом сучасних підходів до формування теорії та методології досліджень проблем економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності.

Ключові слова: економічна безпека, методологія, сучасні підходи, гносеологія, наукова галузь, наукові дослідження.

Проблема безпеки, як і будь-яка інша проблема, насамперед, вимагає усвідомлення, що виражається в суспільному визнанні факту її існування. Не є виключенням і проблема безпеки особистості й соціальних систем.

Гносеологія безпеки якого-небудь матеріального або духовного об'єкта має на увазі ряд обов'язкових етапів у процесі пізнання проблеми. Це загальна настанова для будь-якого об'єкта в будь-якій сфері людської діяльності. У проблемі безпеки соціальних систем нараховуємо, щонайменше, п'ять етапів пізнання.

Перший етап – одержання системного знання про те, що являє собою об'єкт передбачуваного захисту.

Другий етап – усвідомлення факту загрози. Якщо немає загрози, то немає й проблеми безпеки, немає необхідності в заходах щодо захисту й т.д. Усвідомлення факту загрози – це також і усвідомлення причин, внаслідок яких виникає або може виникнути загроза для об'єкта, а також можливих або фактичних наслідків дії цих причин.

Третій етап – усвідомлення необхідності побудови захисту.

У контексті загрози мова йде про усвідомлення величини небезпеки. Необхідно вміти вимірювати ступінь загрози – щабель пізнання проблеми. Знання ступеня загрози сполучається з ранжируванням нашого об'єкта в ряді інших соціальних інститутів, яким також необхідний захист. Цей щабель безпосередньо пов'язаний із прийняттям управлінських рішень по забезпеченню безпеки, різного роду підтримці й організації захисних заходів. Вибір того або іншого управлінського рішення характеризує прийняту концепцію безпеки.

Створення концепції безпеки неможливо без серйозної науково-теоретичної основи.

Етап пізнання проблеми – формування теорії безпеки. Відомо, що будь-яка теорія тільки тоді одержує право називатися науковою, коли має у своєму розпорядженні розгорнуту методологію й несуперечливий понятійний апарат. Затримаємося на поняттєво-термінологічних аспектах.

Останнім часом підвищена увага органів державної влади й суспільства до проблеми забезпечення безпеки обумовлена, у першу чергу, посиленням загроз і ризиків у суспільно-політичному й економічному житті, а також у сфері інформації, екології й інших. Інакше кажучи, поняття безпеки природно пов'язується з негативними факторами, що відбуваються у всіх сферах життя й діяльності держави.

Безпека не існує сама по собі, ізольованою від загальної людської життєдіяльності.

Вона тісно пов'язана з усіма сторонами життя суспільства, корінним завданням яких є самозбереження та розвиток.

Людина, суспільство та держава відносяться до класу систем, що розвиваються, у дослідженні яких найважливіша роль приділяється питанням розуміння (гносеології) механізмів розвитку організації і функціонування.

Розуміння механізмів розвитку об'єкта, є найважливішою теоретичною та методологічною основою для наук про суспільство і управління суспільними процесами, у тому числі системами забезпечення економічної безпеки.

Аналіз сучасних наукових досліджень свідчить про те, що ця проблема є актуальною для науковців різних напрямів економічної науки. Але формування теорії економічної безпеки підприємств та теорії забезпечення її функціонування не можливе без розробки теорії безпеки соціальних систем. Розробкою сучасних теорій безпеки соціальних систем займається багато вчених не тільки України, але і ближнього і далекого зарубіжжя: І. Белоусова, Г. Мінаєв, - А. Одинцов, І. Ліндер, А. Кокарев, О. Грунін, В. Карелін, Я. Бузанов, С. Пучков, - С. Кузнєцов, А. Шарий.

У сучасній зарубіжній науці економічна безпека вивчається в контексті двох самостійних наукових напрямів: теорії катастроф та кризи сів – crisis management: (И. Зіман, Т. Олива, Е. Ласло, Г. Колата, І. Касетті й ін.) і теорії ризиків – risk management: (Р. Дембо, Р. Кеске, Дж. Кларк, К. Ерроу й ін.). Однак є незначна кількість робіт, у яких автори безпосередньо досліджують проблему економічної безпеки підприємств використовуючи теорію security management: - (А. Вестинг, В. Кебле, У. Альбрехт).

Гносеологічні коріння категорії безпеки проявляються через розгляд взаємозв'язку між розвитком і безпекою, що носить складний діалектичний характер.

Діалектика розглядає розвиток і безпеку як дві найважливіші функції життєдіяльності суспільства, тісно пов'язані між собою. Розвиток і безпека роздільно здійснюються в принципі не можуть: категорія розвитку імпліцитно містить у собі категорію безпеки.

Тісна взаємозалежність між розвитком і безпекою є не тільки найважливішою особливістю соціальної форми розвитку, але й фактично, розвиток і безпека – це дві сторони загального процесу життя суспільства.

Сучасний підхід до безпеки як захисту інтересів людей і суспільства має давню історію. Проблема такої безпеки виникла не вчора, не сьогодні, а одночасно із зародженням суспільства й держави. Прагнення до безпеки стало однією з головних причин об'єднання людей у суспільство. Відсутність безпеки особистості й власності рівносильне відсутності всякого зв'язку між людськими зусиллями й досягненням цілей, для яких вони робляться. Інакше кажучи, без забезпечення безпеки всяка людська діяльність виявляється безцільною. Тому вивчення проблем національної безпеки, проблем безпеки суб'єктів економіки в порівнянні з іншими напрямками пізнання більшою мірою відповідає й сприяє розумінню суспільства як єдиного, цілісного нерозривного організму. Саме ця обставина (розгляду об'єкта як єдиного цілого без розчленування його на частини) пояснює величезну складність пізнання проблем забезпечення безпеки й слабку розробленість багатьох її теоретичних і практичних аспектів.

Висока значимість функції забезпечення безпеки пояснюється також і тим, що вона активно впливає на формування напрямків і можливі рівні розвитку в тій або іншій сфері життєдіяльності.

Особливо слід зазначити, що необхідно відрізнити категорію безпеки від поняття «безпека». Категорія безпеки – це одна з найважливіших категорій діалектики, вона одна й неподільна, тому що практично в центрі всіх видів і рівнів безпеки перебуває людина.

Проблема безпеки, як і будь-яка інша проблема, насамперед, вимагає усвідомлення, що виражається в суспільному визнанні факту її існування. Не є виключенням і проблема безпеки особистості й соціальних систем.

У ринковій економіці абсолютна більшість суб'єктів господарської діяльності є недержавними (приватними). Найважливішою умовою одержання прибутку для них

є ефективна підприємницька діяльність, що об'єктивно у своєму змісті включає різні ризики, загрози й небезпеки. Їм доводиться практично без реальної підтримки держави працювати, виживати й розвиватися в умовах твердого впливу великої кількості факторів зовнішнього середовища, у тому числі й негативних (корумповані чиновники, організована злочинність, недобросовісна конкуренція, недосконале законодавство й т.д.). Виживання й розвиток кожного з них у таких умовах залежить, у першу чергу, від ефективності використання всіх своїх внутрішніх і зовнішніх корпоративних ресурсів. Найважливішим із них є ресурс безпеки. В умовах ринкової економіки необхідно застосовувати до визначення безпеки підхід, в основі якого лежить стан захищеності та процес забезпечення захищеності тобто статика і динаміка.

Ресурс безпеки, як і інші базові ресурси (фінанси, техніка й технології, управління й т.д.), є найважливішою умовою не тільки виживання й стабільної роботи підприємств, але найважливішою обов'язковою умовою їхнього розвитку.

Безпеку в сучасних умовах необхідно розглядати як окрему й дуже важливу галузь економіки держави, що впливає на стан інших галузей економіки.

У теперішній час в Україні у цій галузі економіки працює більше мільйона осіб. У тому числі фахівці підрозділів безпеки суб'єктів господарської діяльності, а також персонал різних спеціалізованих підприємств. У їхнє число входять підприємства, які надають охоронні послуги, що спеціалізуються у сфері конкурентної розвідки й інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності систем безпеки, що розробляють і виробляють спеціальну техніку, одяг і індивідуальні засоби захисту, приватні детективи, охоронці. Сюди варто також віднести навчально-наукові заклади, де здійснюється підготовка фахівців всіх рівнів для системи безпеки.

Найважливішою складовою безпеки є економічна безпека. У сучасному розумінні наука про економічну безпеку – це сукупність знань в області забезпечення економічної безпеки, що поєднують різні концепції еко-

номічної безпеки, теорії й категоріальний апарат економічної безпеки, її методологію, а також цілі, технології й методи забезпечення економічної безпеки.

Наука про економічну безпеку повинна представляти потужну галузь по виробництву знань необхідних для побудови ефективних систем економічної безпеки, здатних адекватно реагувати на всі сучасні небезпеки й загрози для стабільного функціонування підприємства.

Однак, незважаючи на те, що проблемою економічної безпеки останнім часом активно займаються вчені не тільки України, але й країн ближнього й далекого зарубіжжя, дотепер вона ще не вирішена.

Це, в першу чергу, обумовлене тим, що традиційно об'єктом наукових досліджень виступає економічна безпека, а предметом досліджень є різні процеси, пов'язані із загальною економічною діяльністю підприємства і їхнім впливом на стан економічної безпеки. Однак ці процеси, при всій їхній значимості, безпосередньо не пов'язані з функціонуванням системи економічної безпеки, її суб'єктів з протидії небезпекам і загрозам в економічній сфері й забезпеченням економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності.

Після відкриття в Україні наукової спеціальності 21.04.02. «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності» гостро постала проблема, пов'язана з визначенням принципово нового підходу до дослідження економічної безпеки, при якому об'єктом і предметом дослідження повинна бути безпосередньо система економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності, її складові й суб'єкти забезпечення.

У вітчизняній і закордонній науці до дослідження проблем економічної безпеки, як правило, підходять із позиції (економічного) підходу, при якому економічна безпека розглядається винятково як стан захищеності підприємства.

На наш погляд, це не зовсім вірно, тому що економічна безпека, як показала остання всесвітня фінансово-економічна криза, це дуже складна категорія, що включає в себе не тільки власне економіку, але й інші базисні складові, від яких залежить благо-

получення існування цивілізації на нашій планеті. У числі політика, міжнародні відносини, технології, міжнародна торгівля, світова фінансова система й т.д.. З огляду на все це ми пропонуємо розглядати економічну безпеку, як складну багатофакторну категорію, у трьох взаємозалежних аспектах (рис.1).

Перший аспект – організація системи економічної безпеки підприємства.

Другий аспект – діяльність суб'єктів системи економічної безпеки підприємства.

Третій аспект – оцінка стану економічної безпеки підприємства. Особливістю третього аспекту є те, що він, по суті, є індикатором ефективності функціонування як у цілому системи економічної безпеки, так і діяльності кожного її суб'єкта.

При розгляді першого аспекту економічної безпеки необхідно особливу увагу приділити глибокому розумінню того, якою повинна бути сучасна система економічної безпеки підприємства, щоб ефективно протидіяти несприятливим факторам його внутрішнього й зовнішнього середовища.

Зараз існують різні підходи до визначення поняття «система» та «система економічної безпеки». Ми можемо констатувати, що систему припустимо розглядати як об'єкт (єдине ціле), що виникає в результаті опе-

рації виділення дослідником деякої частини зовнішнього світу по системоутворюючих ознаках, що дозволяє відізнати систему від « не-системи». Таке виділення дослідником системи із зовнішнього світу може бути зроблене в достатній мірі довільно (відповідно до мети його дослідження) як по просторових, так і по функціональних ознаках, причому обидві ознаки не є взаємовиключними. Виділений із зовнішнього середовища об'єкт дослідження характеризується системними поняттями, наприклад: елементи, процеси, структура, зв'язки, входи й ресурси, виходи, навколишнє середовище й інш. [1]

Система являє собою об'єктивну єдність закономірно зв'язаних один з одним предметів, явищ, відомостей і т.п. При цьому при визначенні поняття «об'єктивна єдність» передбачається, що досліджуваний об'єкт відповідає основним ознакам, що дозволяють визнати його системою, і характеризується трьома основними множинами. Основними ознаками, що дають можливість визнати об'єкт системою, є: цілісність і подільність, наявність стійких зв'язків, організація, емерджентність.

Враховуючи вище викладене ми можемо констатувати про те, що система – це ціле, складене із частин. Система охоплює комплекс взаємозалежних елементів, що діють як єдине ціле в інтересах досягнення поставлених цілей.

Аналіз наукових джерел дозволяє диференціювати погляди вчених при трактуванні поняття «система економічної безпеки» на три категорії:

- Перша система економічної безпеки як підсистема економічної системи, як підсистема забезпечення безпечного функціонування підприємства;

Рис. Основні аспекти економічної безпеки підприємства

• Друга як підсистема антикризового управління підприємством;

• Перші дві категорії розглядають систему економічної безпеки як особливий вид економічної системи підприємства у вигляді поліструктурного утворення.

• Третій напрямок трактує систему економічної безпеки як особливий вид підсистеми управління в загальній системі управління підприємством.

На наш погляд, система економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності – це сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих внутрішніх і зовнішніх суб'єктів забезпечення економічної безпеки, що мають загальні цілі, матеріально – технічні ресурси, технології, форми й методи протидії реальним і потенційним небезпекам і загрозам внутрішнього й зовнішнього середовища.

Під внутрішніми суб'єктами системи економічної безпеки ми маємо на увазі керівників (власників) підприємства, штатний підрозділ економічної безпеки, керівників і персонал всіх його структурних підрозділів.

До зовнішніх суб'єктів системи економічної безпеки, на наш погляд, відносяться органи державної влади й управління, правоохоронні органи, суб'єкти недержавної системи безпеки (охоронні підприємства; консалтингові фірми, що спеціалізуються в області інформаційно-аналітичного забезпечення системи безпеки; підприємства, що випускають спеціальну техніку й одяг і т.д.), системи безпеки підприємств – партнерів; засоби масової інформації, суспільно-політичні організації й політичні партії [4].

Другий аспект економічної безпеки розглядає безпосередньо діяльність суб'єктів системи економічної безпеки підприємства по забезпеченню економічної безпеки.

Ми вважаємо, що забезпечення економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності – це вид професійної діяльності суб'єктів безпеки, що дозволяє комплексне використання організаційних, інтелектуальних, правових і матеріально-технічних ресурсів, а також технологій, інструментів, форм і методів для протидії реальним і потенційним, внутрішнім і зовнішнім загрозам економічній безпеці суб'єкта господарської діяльності.

Забезпечення економічної безпеки – це дуже складний процес, у якому беруть участь всі внутрішні й зовнішні суб'єкти системи економічної безпеки. При цьому варто враховувати, що всі вони мають відповідні функції, повноваження, технічні засоби й технології, методи й методики, а також установлені законом і підзаконними актами порядок дій по забезпеченню економічної безпеки.

Забезпечення економічної безпеки підприємств є однією з умов їх існування та розвитку в сучасній глобалізації економіки та жорсткої конкуренції. Процес забезпечення економічної безпеки дозволяє отримати певну інформацію щодо реальних та потенційних загроз і небезпек діяльності підприємству. При цьому формується одне з інформаційних джерел щодо оцінки реального стану підприємства та умов його розвитку у певному соціально-економічному середовищі.

Третій аспект економічної безпеки розглядає реальний стан економічної безпеки підприємства. По суті, він дає оцінку діяльності системи економічної безпеки. Якщо підприємство стабільно працює й навіть розвивається, то система його економічної безпеки перебуває на високому рівні й адекватна небезпекам і загрозам сучасної економіки. А якщо в підприємстві є проблеми з партнерами й конкурентами, з контролюючими державними органами, якщо воно перейшло від режиму стабільної роботи до стагнації, піддається «рейдерським атакам», має проблеми з персоналом, то можна говорити про те, що його система економічної безпеки неефективна й не виконує покладені на неї завдання.

Категорія «економічна безпека» порівняно недавно з'явилася в понятійному апараті економічної науки. Як усяке нове поняття, вона дотепер ще не має загальноновизнаного тлумачення. У цей час не існує єдиної думки вчених у сфері економічної безпеки щодо змісту цього терміна. [3]

Аналіз підходів вітчизняних та зарубіжних вчених та фахівців у галузі безпеки свідчить про те, що до наступного часу немає однієї точки зору на визначення такої складної категорії як «економічна безпека»

підприємства». Як свідчить здійснений аналіз теоретичних підходів до визначення, економічна безпека підприємства розглядається з різних точок зору. Різні автори, в залежності від своєї освіти, наукової та професійної діяльності неоднаково розкривають зміст економічної безпеки. Економічна безпека – це:

- стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для запобігання загроз і для забезпечення стабільного функціонування організації в цей час і в майбутньому;
- стан даного господарського суб'єкта, при якому життєво важливі компоненти структури й діяльність організації характеризуються високим ступенем захищеності від небажаних змін;
- стан господарського суб'єкта, при якому він при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів добивається запобігання, ослаблення або захисти від існуючих небезпек і загроз або інших непередбачених обставин і в основному забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції й господарського ризику;
- стан юридичних, виробничих відносин і організаційних зв'язків, матеріальних і інтелектуальних ресурсів організації, при яких забезпечується надійність і стабільність її функціонування, фінансово-комерційний успіх, прогресивний науково-технічний і соціальний розвиток;
- захищеність життєво важливих інтересів організації від внутрішніх і зовнішніх загроз, тобто захист організації, її кадрового й інтелектуального потенціалу, інформації, технологій, капіталу й прибутку, що забезпечується системою мір спеціального, правового, економічного, організаційного, інженерно-технічного й соціального характеру.[5]

Таким чином, економічна безпека підприємств у вузькому понятті розуміється як стан економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності, а у широкому розумінні, як процеси організації системи економічної безпеки, забезпечення її функціонування через діяльність суб'єктів та оцінки стану економічної безпеки, діяльності суб'єктів безпеки.

З метою визначення стану економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності необхідно постійно проводити моніторинг процесів, що відбуваються в його внутрішньому і зовнішньому середовищі.

З'ясувавши, як у сучасній науковій думці розглядається безпека, ми можемо визначити основні погляди на категорію – економічна безпека:

– по-перше, економічна безпека може розглядатися як потреба системи, а також як мотив і ціль діяльності.

– по-друге, економічна безпека може розглядатися як стан економіки, при якому вона здатна забезпечити реалізацію інтересів системи.

– по-третє, економічна безпека є важливою якісною характеристикою економічної системи (індивіда, соціуму, середовища, простору), що дозволяє оцінити її життєздатність у різних умовах (мирний, воєнний час, природні катаклізми й катастрофи, соціальні вибухи і т.д.).

– по-четверте, економічна безпека може розглядатися як система, що покликана забезпечувати стійкий розвиток, у тому числі здатність інститутів влади створити механізми реалізації й захисту економічних інтересів суб'єктів економіки.

– по-п'яте, економічна безпека є результатом діяльності – стан захищеності/незахищеності і далі відповідно до обраної шкали станів економічної безпеки.

І, нарешті, економічна безпека може розглядатися як система, що покликана забезпечувати стійкий розвиток, у тому числі здатність інститутів влади створити механізми реалізації і захисту економічних інтересів відповідного об'єкта. Забезпечення економічної безпеки передбачає захист інтересів об'єкта незалежно від трансформації зовнішніх і внутрішніх загроз і впливів, а також тактичних цілей держави.

Формування теорії економічної безпеки дозволить на якісно новому рівні вирішувати багатогранні проблеми, які пов'язані з визначенням сучасних підходів щодо організації діяльності суб'єктів системи економічної безпеки підприємств та забезпеченню їх діяльності по протидії сучасним викликам і загрозам у сфері економіки. Ви-

АНОТАЦІЯ

Методологічною основою здійснення досліджень на мікрорівні з проблем забезпечення економічної безпеки повинні бути методологічні основи різних наук при домінуючих економічних методах досліджень.

Так, поряд з економічним (фінансовим) аналізом у дослідженнях можуть використовуватись соціологічні, психологічні, правові або інші види досліджень. Тільки їх поєднання дозволить нам отримати нові знання, які дозволять організувати систему економічної безпеки на підприємстві та забезпечити її функціонування.

SUMMARY

Methodological basis for the implementation of research at the micro level on issues of economic security should be based on different methodological Science at the prevailing methods of economic research.

So along with the economic (financial) analysis in the study can be used sociological, psychological, legal, or other types of research. Only the combination allows us to gain new knowledge that will organize a system of economic security in the enterprise and ensure its functioning.

сувати нові гіпотези та припущення до визначення змісту економічної безпеки, форм та методів її забезпечення, функцій, завдань, які повинні вирішувати суб'єкти її забезпечення, індикаторів та критеріїв оцінки її стану та діяльності фахівців з економічної безпеки.

Література

1. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання. Монографія. / Кириченко О.А., Захаров А.И., Лаптев С.М., Пригунов П.Я. та ін.// К.: Університет економіки та права «КРОК». – К.: ЗАТ «Дорадо» – 2008. – 403 с.
2. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство. Монографія. / Козаченко Г.В., Захаров О.І., Пригунов П.Я., Гнилицька Л.В. та ін.// Луганск: Видавництво Східноукраїнського національного університету. 2011.- 284 с.
3. Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності в умовах глобальної фінансової кризи. Монографія. / Кириченко О.А., Захаров О.І., Денисенко М.П. та ін. // К.: ТОВ «Дорадо-Друк» – 2010. – 412 с.
4. Теоретико-методологические и прикладные основы обеспечения

экономической безопасности субъектов хозяйственной деятельности. Монография. / Захаров О.И., Пригунов П.Я., Гнилицкая Л.В. // К.: ТОВ «Дорадо-Друк», 2011. – 290 с.

5. Управління фінансово-економічною безпекою. Навчальний посібник. / Кириченко О. А., Захаров О.І., Лаптев С.М., Пригунов П.Я. та ін. // К. : Університет КРОК, 2010. – 479 с.

6. Мак-Мак В. П. Служба безопасности предприятия (организационно-управленческие и правовые аспекты деятельности) / В. П. Мак-Мак. – М : Мир безопасности, 1999. – 160 с.

7. Ярочкин В.И. Служба безопасности коммерческого предприятия М.: Изд-во «Ось-89», 2005 р.

8. Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності. економіко-правовий аспект : [навч. посіб.] / М.І. Камлик. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.

9. Франчук В. І. Основи економічної безпеки: навч. посібник /В.І. Франчук / Львівський державний університет внутрішніх справ. – Львів, 2009. –204 с.

10. Энциклопедический Словарь Ф.А.Брокгауза и И.А.Ефрона. – www.vehi.net/brokgauz/index.html.